

ביאור הגר"א משלי

ביאורי ופירושי
רבינו הגאון רבי אליהו מוילנא זצ"ל

עם הוספות והשלמות מכת"י
בצירוף מבוא, הערות, מקבילות
וציוני מקורות

מאת

הרב מאיר יהושע קצנלנבוגן

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים

מוסד הרב קוק מיסודם של הרב י. ל. הכהן מימון
וד"ר יצחק רפאל

א מְשָׁלִי שְׁלֵמָה בֶּן־דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל:

א (א) משלי. בכל דבר יש חומר ופועל וצורה ותכלית, כמ"ש כמה פעמים¹. וכן הוא כאן: משלי הוא החומר של הספר הזה. שלמה וגו' הוא הפועל. "לדעת וגו'"² הוא חבניתו וצורתו ועניינו. והתכלית הוא "לקחת מוסר"³, כי לא המדרש עיקר אלא המעשה⁴. שלמה בן דוד מלך ישראל. כי הלומד בספר צריך לידע מי הוא המחברו⁵, כי אם יהיה המחבר גדול בחכמה, בודאי יהיה בספרו חכמות גדולות, וכן ביראה, וכן בתורה. והוא עשה כאן שלושה ספרים, שהן שלושה משלי⁶: אחד על חכמה, והשני על מוסר, והשלישי על התורה⁷. ונגד אלו השלושה אמר כאן שלושה דברים. נגד חכמה אמר: שלמה, דכתיב ביה⁸ "ויחכם מכל האדם". ונגד מוסר אמר: בן דוד, שהיה חסיד גדול כמ"ש חז"ל⁹ הרואה דוד בחלום יצפה לחסידות, וכמ"ש¹⁰ "שמרה נפשי כי חסיד אני", וכשנאמר עליו שהיה בן דוד מסתמא היה ממלא מקום אבותיו. ונגד תורה אמר: מלך ישראל כמ"ש¹¹ "בי מלכים ימלכו"¹². ואלו הג' משלי הוא סוד "וידבר שלשת אלפים משל"¹³.

1 להלן י, טז; חבקוק ב, יט; חידושי לברכות [אמרי נועם] סא, א; פירוש להגדה של פסח על "הא לחמא עניא". ומקור הדברים הם ברמב"ם [בספר מלות ההגיון שער חשיעין] וז"ל: "סבות הנמצאות ארבע, החומר והצורה והפועל והתכלית. דמיון זה בענינים המלאכותיים, הכסא, דרך משל, חמרו — העץ, ופועלו — הנגר, וצורתו — הריבוע, אם הוא מרובע, או השילוש, אם הוא משולש, או העיגול, אם הוא עגול ותכליתו — הישיבה עליו. וכן הסייף, דרך משל, חמרו — הברזל, ופועלו — הנפח, וצורתו — האורך, ומעט הרוחב ותדוד הקצוות; ותכליתו — שיהרג בו". ועי' בדברי מהר"צ הכהן מלובלין [ספר אור זרוע לצדיק במאמר על לשון הקודש ד"ה כבר] וז"ל: כבר זכרו החכמים, ונזכר גם כן כמורה נבוכים [ח"א פס"ט] כי לכל נמצא ד' סיבות יוגדר בהם הנמצא ההוא, והם החומר וצורה והפועל והתכלית וכו', והגר"א ז"ל נתן סימן "הן אמת חפצ"ח" [תהלים נא, ח]. 2 פס' ב. 3 פס' ג. 4 אבות א, יז. 5 בספר ליקוטי הגר"א כת"י ישעיה א, א כתב על הפס' "חזון ישעיהו בן אמוץ": "פסוק זה הוא הקדמה לספר, כי בכל חיבור צריך לידע מי הוא האומר, ומה אמר, ועל מי אמר, ובאיזה זמן אמר וכו'". ובאדרת אליהו ריש דברים כתב "גם צריך האדם לדעת אם רוצה ללמוד בספר מי עשה הספר ועם מי למד, כי אף אם המחבר היה אדם גדול אם היה לומד עם תלמידים קטנים אז אינו מגלה להם סודות ותעלומות החכמה וכו'". 6 כאן, ולקמן י, א; כה, א. 7 בהקדמת הגרמ"מ משקלוב לביאור רבינו על משלי כתב "והוא ז"ל חילק הספר לשלושה חלקים, דהיינו, מראש הספר עד סי' י הוא משלי א, ומי' עד כ"ה הוא משלי ב, ומכ"ה עד סופו משלי ג. והן נגד חכמה בינה ודעת, שהן חכמה ומוסר ואמרי בינה, ואמר שמשלי א' הוא נגד חכמה, להבין פתויי היצר הרע ואיך לסתור דבריו, ומשלי ב' הוא נגד דעת, לכן כמעט בכל פסוק נמצא דבר והיפוכו, בסוד "עץ הדעת טוב ורע" [בראשית ב, טז], וכל פסוק ענין בפני עצמו, והם לידע דרכי ה' והיפוכם שהן בסוד הדעת. ומשלי ג' הוא בינה, שהיא התורה, לכן כמעט כל דבריו על עניי התורה ומעלתה ושלא לילך בגדולות ונפלאות ממנו שלא יטה ח"ו מדרכה ואיך ינהג בה". 8 מלכים"א ה, יא. 9 ברכות נז, ב. 10 תהלים פז, ב. 11 להלן ח, טו. 12 ר' גיטין סב, א מנא לך דרבנן איקרו מלכים אמר להו דכתיב "בי מלכים. ימלוכו". 13 מלכים"א ה, יב. ועי' ביאורו לשיר השירים א, א.